

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 2, Sayı: 6, Aralık 2016, s. 1-22

Prof. Dr. Recai COŞKUN

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Organizasyon,
coskun@sakarya.edu.tr

KÜRESELLEŞMEDEN GERİ DÖNÜŞ: KÜRESELLEŞME, YARI KÜRESELLEŞME VE TERSİNE KÜRESELLEŞME ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Özet

Çalışma, küreselleşme kavramı çevresinde yapılan tartışmaları 25 yıllık bir süreçte ele almakta ve “küreselleşmecilerin” küçük bulgulardan büyük çıkarımlar yapmaları nedeniyle ana önermelerinin verilerle desteklenmediği ve dolayısıyla reddedildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, küreselleşmecilerin olguya oldukça ideolojik dürtülerle yaklaşmaları ve iddialarını bilimsel verilerle desteklememeleri nedeniyle konu hakkındaki tartışmalarının doğal olarak spekülatif olduğu gözlenmiştir.

Bu çalışmada tartışılan ve küreselleşmeciler tarafından öne sürülen üç ana önerme şunlardır: i) Sosyal demokrasi önderliğindeki tek kutuplu bir dünya düzeni insanlık için tek seçenek olarak ortaya çıkmaktadır; ii) Ekonomik küreselleşme geri dönülemez bir gidişattır; iii) Küreselleşme çağında ulus-devletin varlığını sürdürmesi ihtimali oldukça düşüktür. Tartışmamız, 25 yıllık dönemdeki gelişmeler ışığında bu önermelerin hepsinin reddedildiğini ortaya koymaktadır. Ek olarak, küreselleşmeye atfedilen birçok gelişmenin gerçekte sermayenin tekelleşmesinin yapay ürünleri olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak, ilgili yazında küreselleşmenin giderek daha az çekici ve daha az görünür olduğu; buna karşılık “yarı küreselleşme” ve “tersine küreselleşme” gibi terimlerin ise daha çok göze çarptıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yarı Küreselleşme, Tersine Küreselleşme

RETREATING FROM GLOBALISATION: A DISCUSSION OVER GLOBALISATION, SEMIGLOBALISATION AND DEGLOBALISATION

Abstract

This study handles the discussions made around the term of globalisation in a period of 25 years and displays that due to the grand generalizations that inferred from relatively little findings, the main propositions introduced by the globalists are not suggested by the data and therefore refuted. Additionally, it is observed that because of globalists' approach to globalization is rather ideologically motivated and not supported by scientific findings their discussions about the subject matter are speculative in nature.

The main propositions claimed by the globalists that discussed in this study are: i) A single-polar world order led by social democracy is emerging as the sole option for humanity; ii) Economic globalization is an irreversible trend; and iii) In the era of globalization nation-state is highly unlikely to survive. Our discussion displays that under the light of the developments around the world within 25 years of period all these propositions are refuted. It is also understood that most of the developments attributed to globalizations are in fact artificial products of monopolization of the capital. Lastly, it is identified that globalization as a term becoming less attractive and less existent in the related literature whereas terms such as "semi-globalization", and "de-globalisations" are more evident.

Keywords: Globalisation, Semi-globalisation, De-globalisation

GİRİŞ: GENEL GÖRÜNÜM VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küreselleşme 1990'larda akademik ve siyasi gündemin ilk sıralarında yer alıyordu. Sovyetler çökmüştü, dünya iki kutupluluktan tek kutupluya dönüşmüştü. Pratikteki Marksizm'in çöküşü, liberal demokrasiye ve kapitalizme olabilecek bütün seçeneklerin yok olduğu şeklinde yorumlandı. "Tarihin sonu", piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi ile birlikte gelmişti. 2000li yıllara gelindiğinde bu söylem özellikle bilişim ve iletişim alanındaki yeni teknolojik icatlar, üretimin Çin başta olmak üzere Avrupa'dan Asya'ya (merkezden çevreye) doğru kayması sonrasında giderek daha da güçlendi. Şirketler artık dünya genelinde üretim yapıyor ve "küresel firma" oluyordu. Kültürel farklar azalıyor, insanların yaşam ve tüketim alışkanlıkları benzeşiyor, Afrika'daki kabileler bile iletişim ve internet ağlarıyla dünyaya ekleniyordu. Dünya, McLuhan'ın (1962:31) 1960'larda medyadaki elektrik ve elektronik gelişimin mekân kavramını yeniden biçimlendirdiği bir evreye giriyordu. Artık bütün topluluklar birbirine bağımlı duruma geliyor, dünya davulların aynı tondan çaldığı "küresel bir köye" dönüşüyordu. Hükümetlerin teşvikleri, küresel kurumların kolaylaştırıcı düzenlemeleri sayesinde doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımlar sınır tanımazken sermaye her gün dünyayı dolaşacak akışkanlığa kavuşuyordu. Bütün bu gelişmeleri şemsiye bir kavram altında toplamak mümkün idi: Küreselleşme. Öyle ki Türkiye'de ucundan kenarından küreselleşmeye dokunan her çalışma "küreselleşen

günümüz dünyasında...” basmakalıp cümlesiyle başlıyordu¹ (örneğin Karacan vd., 2012:1; Er, 2013:75; Tor ve Esengün, 2011:53).

Özellikle gelişen ülke aydınları bu kavramı “ilahi bir müjde” gibi sahiplendiler. Kavram, yüzyıllardır geri kalmışlık ve ezilmişliği makûs talihi bilen milyarlarca insanın “Batıya” eklemelenmesi ve geri kalmışlık sarmalından kurtularak daha yaşanılabilir bir dünyaya ayak basmaları için bir fırsat şeklinde algılandı. Modernliği ve ulus devleti sorunların kaynağı ilan ederek küreselleşme ve post-modernliği insanlığın selamet yolu olarak kutsadılar. Bu “kolaycı” ve “tarihin huyuyla” örtüşmeyen tavır² küreselleşmeyle ilişkisi kurulabilecek her gelişmeyi olumlamayı, küçük verilerden muazzam çıkarımlar yapmayı, bilimin yerine efsaneler yerleştirmeyi bir “başkaldırı” şeklinde sundu. Kurgulamayı destekleyen veriler abartıldı, desteklemeyenler yok sayıldı. Şimdi, aradan geçen geçen çeyrek yüzyıllık sürede küreselleşme denen olgunun insanlığa vadettikleri ile gerçekleşenler arasındaki açıklığı belirlemek için daha serinkanlı değerlendirmeler yapmak olanağı bulunmaktadır. Bu çalışmanın varlık sebebi de budur.

Çalışmada öncelikle basit bir kavramsal netlik girişiminde bulunmaktadır. Ardından, 1990’lardan günümüze yaşanan bazı gelişmelerin küreselleşmeci³ söylem çevresinde özetlemektir. Daha sonra araştırmanın yöntemi ve sınıma tabi tutacağı küreselleşmeci önermeler hakkında bilgi verilmektedir. Önermeler, yaşanan gelişmeler ışığında sınıandıktan sonra küreselleşmecilikten “yarı küreselleşmeye” ve “tersine küreselleşmeye” doğru kayan söylemin gerekçeleri irdelenmektedir. Yükselen ekonomilerin dünya ekonomisi ve küreselleşmeci söylem açısından imaları sorgulandıktan sonra küreselleşme ile tekelleşme kavramları karşılaştırılmaktadır.

KÜRESELLEŞME İÇİN BASİT BİR TANIM ÖNERİSİ

Küreselleşme ne yazık ki her kullananın kendince içerik yüklediği bir kavrama dönüştüğü için ortak bir dilin ve tartışmanın konusu olamamaktadır. Geçen sürede küreselleşme denilen şeyin neliği-mahiyeti hakkında bilim toplulukları arasında bir yakınlaşma oluşmadı. Bir tanımlar bohçası olarak farklı çehrelere büründü. Bu durumda konuya ilişkin tartışmaların kavramsal zemini oluşmadığı için mantıksal ve bilimsel çıkarımlar yapmak imkânsızlaştı. Küreselleşmeye

¹ Türkiye’de küreselleşme yazını sorunludur. Birincisi olumlama veya reddetmede dil aklın bir çıktısı olmaktan çok zannın ve hissiyatın çıktısıdır. Dolayısıyla yargıların öncülleriyle ilişkilerinde tutarsızlıklar görülür. İkincisi, tartışmalar “metin taramasından” öteye gidememektedir (örneğin Kartal, 2007; Şener, 2014).

² Fukuyama (1992) küçük verilerden büyük çıkarımların ustası olarak Doğu Bloğunun çöküşünden hareketle “liberal demokrasinin” geri dönülmez zaferini müjdelediği kitabına “Tarihin sonu ve son adam” adını verir. Lakin eserin dayandığı veriler ile başlığındaki meydan okuma örtüşmez.

³Bu çalışmada “küreselleşmeci” nitelendirmesi “küreselleşmeyi savunanlar” anlamından öte siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültüre, vb. alanlarda oluşan bilinç ve ilişkilerin küresel ölçüğe ulaştığını ve “bu gidişin geri dönülmez” olduğunu iddia edenleri adlandırmak için kullanılmaktadır. Kategoriyi küreselleşmeci-şüpheli/dönüşümcü/” şeklinde yapmak (Held ve McGrew, 2003:38; Giddens, 2003) akademik dünyanın geleneği haline geldi. Bunu Dedeoğlu (2011) örneğinde bazı yazarlar Türkiye’de küreselleşmecilik taraftarlığı ve karşıtlığı ile AB taraftarlığı/karşıtlığını eşleştirerek gündeme getirdiler. Ancak esas olan küreselleşme karşıtı/taraftarı olmak değildir. Esas olan a) Gerçekten “şeyler” küresel ölçüğe ulaşıyor mu? b) Eğer ulaşma yolunda ise bu geri dönülmez bir süreç midir? sorularını spekülasyonla değil verilerle tartışmaktır.

dair onlarca tanım (bakınız örneğin Das, 2011; Reich, 1988; Scholte, 2002; Steger 2013:9-15) arasından bu çalışma çerçevesinde önerileni oldukça basittir: “Küreselleşme bireylerin, örgütlerin veya devletlerin kaygılarını, tasavvurlarını, eylemlerini yerel ölçekten dünya ölçeğine genişletmeleridir.” Bu durumda örneğin iklim değişikliği ve doğal çevre ile ilgili kaygılar yerel/ulusal/bölgesel düzeyde değil de “dünya” düzeyinde temelleniyorsa “çevresel küreselleşmeden” bahsedilebilir. Ekonomik çıkar ilişkileri yerel/ulusal düzeyden dünya genelinde taşıyorsa “ekonomik küreselleşmeden”; dünya için bir tek siyasi sistemin, bütün insanlığı kapsayan bir iktidar anlayışının varlığı durumunda “siyasi küreselleşmeden” söz edilebilir. Bir yaşam biçimini dünya geneline yayılması istenci “kültürel küreselleşmeye” denk gelmektedir. Bu listeyi uzatmak mümkündür. Ancak eylem ve tasavvurların küresel ölçekte olmaması durumunda “küreselleşme” kavramının içinin dolmayacağı açıktır. Bu durumda bir şirketin 10 ülkede faaliyette bulunması; AB benzeri bölgesel örgütlerin varlığı; NATO gibi en az kendisi kadar güçlü karşıtları bulunan örgütlerin varlığı küreselleşme olarak addedilemez. Kendisinden eksik olan şey, o şey değildir.

KÜRESELLEŞMEYE İLİŞKİN TEMEL İDDİALARIN ÇÖKÜŞÜ: 25 YIL SONRA KAYBOLAN BÜYÜ

Dünya bugünlerde 25 yıl öncesinde olduğu kadar güvenli bir yer değil. Terör artık sadece gelişmemiş, istikrarsız ülkeleri değil, gelişmiş, yüksek güvenlikli ülkeleri de vuruyor. II. Dünya Savaşından sonra acıya bağlılığını kaybetmiş Batılı ülkeler terör saldırılarına karşısında ne denli çaresiz olduklarını derinden fark ediyorlar, panikliyor, aşırılıyor, dışlayıcılaşıyorlar. Güvenlik tedbirlerinin yanına ekonomik ve toplumsal hayatı etkileyen yeni önlemler alınıyor. AB ülkeleri çevrelerine hem psikolojik hem de yasal düzenlemeler şeklinde duvarlar örüyorlar. Batı ile Doğru arasında yasal olanlarının yanına psikolojik duvarlar da giderek yükseliyor. ABD-Meksika özelinde ise sadece psikolojik ve ekonomik değil, fiziki duvarların da yükseleceğinin sözünü yeni seçilen Başkan Trump seçim kampanyası boyunca en yüksek tondan dile getirdi. Medeniyetler değil sadece, sıradan insanlar da kendi yaşam biçimlerinin tehlikeye girdiği kaygısıyla diğerlerine tahammül etme yetisini kaybediyorlar⁴. Yaşam biçimleri, medeniyetler, uluslar, bölgeler, topluluklar, etnisiteler derken dünya dilimler haline geliyor; küreselleşme boşlukta bir iddia olarak kalıyor.

Savaşlar, dışlamalar, tahammülsüzlükler, terörizm, aşırılıklar, yolsuzluklar, yoksulluklar, adaletsizlikler, baskılar, komplolar derken küreselleşmeci büyü bozuluyor. Küreselleşmenin artık 1990’ dan 2000’li yılların ortalarına kadarki dilimde kurulduğu saltanatı sarsılıyor. Sürecin sadece olumlu değil, olumsuz çıktılarının da olduğu anlayışı yayılıyor. Dünyada her şey yirmi beş yıl öncesinde öngörüldüğü gibi gelişmedi. Yoksulluk, gelir dağılımı dengesizliği, çocuk işgücü sömürüsü, cinsiyet ayrımcılığı, iç savaşlar, bölgesel savaşlar azalmadı⁵. Yoksul ülkelerin ani

⁴ Parçalanma o denli büyük ki önceden salt olumlu (ekonomik, siyasi, kültürel gibi) anlamlar içeren küreselleşme yazını artık “nefret, terör” gibi kavramlar etrafında oluşuyor. Sonunda küreselleşen nefret ve terör suçları oluyor. Bu konuyu ayrıntılı tartışan bir eser için bakınız Schweppe, J. ve Walters, M. (2016).

⁵ <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/what-are-the-10-biggest-global-challenges/> (erişim, 22.08.2016).

dalgalar şeklinde ortaya çıkan siyasi, toplumsal, ekonomik krizler karşısında kırılğanlıkları daha da arttı. Gelişmiş ülkeler de kendilerini pek güvende hissetmiyor.

Avrupa Birliği bu süreçte büyüsünü kaybetti. On yıl önce kimsenin aklından geçirmeyeceği bir şey gerçekleşti: bir AB ülkesi referanduma giderek AB üyeliğinden ayrıldı. Birleşik Krallık Haziran 2016'da AB'den ayrılma kararını alırken bir devrin sonuna gelindiğini gösterdi: AB, boştuğu ekonomik krizlerden bir birliktelik üretemedi. Birleşik Krallık AB'den ayrılma kararı alırken kendi içinde de sarsıntılar yaşadı. Başbakan istifa etti. İskoçya, Birleşik Krallıktan ayrılıp AB üyesi olmayı tartışmaya başladı. Londra halkı imza kampanyası ile şehir olarak AB üyeliğine devam etmek istediğini duyurdu. Ardından İsviçre 1992'den beri masada olan AB üyeliği başvurusunu geri çekti. Bu kararını bir internet takipçisi şöyle onaylıyordu: "Kendi silahlarına sarıl İsviçre! Kendi göbeğini kendin kesmenin yararını bugüne kadar çok gördün."⁶ Mesajı İsviçreli siyasiler oldukça iyi almıştı. İsviçre'nin AB başvurusunu geri çekmesinin nedenini açıklayan bir yetkili "artık sadece birkaç sapık dışında kimse AB üyesi olmak istemiyor" dedi⁷.

Batı'nın büyüsünün kaybolmasının bir diğer nedeni de gelişmiş ekonomilerin "ekonomik krizlere" karşı sanıldığı kadar dayanıklı olmadığına anlaşılmasıydı. Neredeyse 1973 petrol krizinden beri geleneksel olarak ekonomik krizler "gelişen ve gelişemeyen ülkelerin sorunuydu. 2008 krizi bunun tersine bir durumu ortaya çıkardı. Kriz ilk ABD'yi vurdu, ardından AB'yi. Elbette bu iki devasa bölgede meydana gelen kriz dünyanın her yerinde etkisini gösterdi ve olumsuz sonuçlar doğurdu. ABD krizi görece kısa sürede atlattı, AB atlatamadı. AB ülkelerinin hemen hepsi krizden belli düzeyde etkilendi ama bazılarının durumu vahamet derecesindeydi. Yunanistan iflas noktasına, geldi. Borçlarını ödemek için yeniden borç istedi, ilkin kamu maliyesini tamamen değiştirecek yapısal reform tavsiyesi dışında bir şey alamadı. Borçlarına karşılık Almanya'dan 1. ve 2. Dünya Savaşı sırasında ülkeye verdiği zararlar için tazminat talep etti⁸. Almanya bırakın tazminat ödemeyi, borç vermeye bile yanaşmadı. Cevapları şuydu: "Alman vergi mükelleflerinin parasını tembel Yunanlılara vermeyiz, gitsinler adalarını satsınlar, borçlarını ödesinler"⁹. Yunanistan'ın ulusal gururu yerle yeksan oldu. Bu durum domino etkisi yaptı. İrlanda parlıtısını kaybetti. İngiltere gemiyi terk etti. İzlanda yüksek kamu harcamaları ile "aşırı yem yiyerek çatlayan ata" döndü. Öyle ki 2008 yılında dönemin milli futbol takımının teknik direktörü E. Sverrisson, Hollanda ile yaptıkları maç sonrası ATM'den para çekmek istemiş, ancak sermaye kontrolü nedeniyle banka para vermeyince orta yerde beş parasız kalmıştı¹⁰.

⁶ http://www.swissinfo.ch/eng/european-policy_swiss-to-withdraw-dormant-eu-bid/42229112 (erişim, 22.08.2016)

⁷ <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3644697/Switzerland-WITHDRAWS-application-European-Union-member-state-one-week-Brexit-vote.html> (erişim, 22.08.2016).

⁸ <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/12/german-anger-over-greek-demand-for-war-reparations> (erişim, 22.08.2016).

⁹ <http://time.com/3956017/greece-bailout-selloff/> (erişim, 22.08.2016).

¹⁰ Bir hakkı teslim etmek adına belirtmeliyiz ki AB ülkeleri içerisinde krize ilk ve derin şekilde yakalanıp bundan kısa sürede çıkmak için en kararlı ve en sıra dışı uygulamaları İzlanda gerçekleştirdi. Ülke devasa batık ve yabancı sermayeli bankaları kurtarmak yerine mevduat sahiplerine güvence verdi. 2010 yılından itibaren büyümeye geçti, işsizliği giderek aşağılara

Bulgaristan, Romanya hatta Macarların krizden neler çektiklerini kimse umursamadı, onların ne kadar Avrupalı oldukları tartışmalıydı zaten. Türkiye'ye ise yarım yüzyılı aşan adaylık bekleyişinde yeni ödevler verildi. Daha önce AB'ci olan iktidardaki muhafazakâr hükümet yetkilileri "sen kim oluyorsun ey AB?" nev'inden, cevabı da kendisi kadar manidar sorular sordular. AB zirvesinden çıkan tam üyelik için görüşmelerin başlatılması kararını 2004 yılında imzalayan Başbakan Erdoğan o günü "bayram" ilan etmiş ve Ankara'da gündüz vakti havai fişeklerle karşılanmıştı.¹¹ Aradan geçen 13 yılı aşkın süreden sonra bu defa Cumhurbaşkanı olarak Erdoğan AB'ye sert çıkarak "sen kimsin ey AB?"¹² diye sorunca yine alkışlandı.

Büyüsünü kaybetmeye yüz tutan bir diğer konu, Sovyetlerin 1980'lerin sonunda başlayan süreçte çökmesinin ardından ortaya çıkan "tek kutuplu dünya" anlayışıdır. Rusya Sovyetler dönemindeki huylarını terk etmiş sanılıyordu, etmemiş. Çeçenleri ezdi. Gürcistan'dan, Ukrayna'dan gözüne kestirdiği toprakları kopardı. Hazar Denizinden Suriye'ye füzeler fırlattı. Suriye'de ABD karşısından güç mücadelesine girişti. Kazakistan, İran ve Çin ile (belki Türkiye de dâhil) Avrasyacılık paydası çevresinde Batıya alternatif yeni bir kutup oluşturma arayışında. Enerji kaynaklarını kontrol altına almada ABD'de kadar kararlı gözüküyor. Artık bitti varsayılan soğuk savaş, Rusya'ya karşı ABD ve AB ittifakının aldığı ambargo kararlarıyla ve Rusya'nın misillemeleriyle yeniden tırmanışa geçti.

Çin'den ayrıca söz etmek gerekir. 1990'dan günümüze sürdürdüğü yüksek ekonomik büyümenin bir ayağını, girdi maliyetlerini düşürmek için Çin'e giden Batılı küresel şirketlerin yatırımlarını oluşturuyordu. Bu şirketlerin artık geri çekilme dönemine girdiklerine dair önemli ipuçları var. Çin belli serbestileri uygulamaya geçirmesine karşın beklenen demokratikleşme adımlarını atmış değil. Her an başta Japonya olmak üzere çevresindeki birçok ülke ile deniz ve toprak anlaşmazlıkları üretmeye muktedir. Batı ile olan ekonomik ilişkileri Çin'in siyasi ve askeri gücünü ölçsüz bir şekilde kullanmayacağına garanti olmuyor. Dahası, derin bir ekonomik kriz durumunda Çin'in dünya ekonomisini kökünden sarsabilecek bir potansiyel taşıdığı açıktır. Batı ile Çin arasında mecburiyete, hatta mahkûmiyete dayalı mesafeli ve kontrollü bir mutabakat ve anlayış zemini var. Bu zeminin sınırlarının belirlenmesinde her an büyük anlaşmazlıklar çıkabilir.

Yukarıda kaba hatlarıyla çizilen görünüm, küreselleşmecilerin öngördüklerinden oldukça farklı. Bütünleşmeden çok ayrışma; işbirliğinden ziyade yıkıcı rekabet; küresel kaygılardan çok ulusal

çektir. Bakınız örneğin, <http://www.haberturk.com/ekonomi/haberin-var-mi/haber/1097620-izlanda-satilik-ulke-iken-ornek-ulke-oldu> (erişim 04.9.2015).

¹¹ Radikal gazetesinin 19/12/2004 tarihli konu ile ilgili haberi şöyle:

"Başbakan, AB zirvesinden çıkan kararın 'bayram' ilan ederek Kızılay'da kendisini karşılayanları kutladı. 'Bayram', belediyenin organizasyonu ve gündüz vakti atılan havai fişeklerle kutlandı".

¹² Bu konuda 13 Mayıs 2016 tarihli Takvim Gazetesinin haberi şöyle:

"Bana bak Avrupa" Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'Teröristlere operasyon yapmayın vizeyi kaldıralım' diyen AB'ye sert çıktı: Bana bak Avrupa Birliği. Sen kimsin? Ne zamandır Türkiye'yi idare ediyorsun! (<http://www.takvim.com.tr/siyaset/2016/05/13/bana-bak-avrupa> (erişim, 22.08.2016)).

öncelikler dünyanın ekonomik ve siyasi gidişatını şekillendiriyor. Bu genel görünümünden sonra küreselleşmecilerin temel önermelerine ilişkin ayrıntılı bir tartışma yapılabilir.

ÇALIŞMANIN AMACI, İDDİALARI VE YÖNTEMİ

Çalışma, küreselleşmeci söylem ile gerçekliğin örtüşme düzeyini belirlemeyi amaçlamaktadır. Küreselleşme çevresinde oluşturulan büyük ve genelleyici söylemin 25 yıllık sürede yaşanan gelişmeleri ne denli yansıttığına ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Ancak 25 yıl öncesi söylenenler ile günümüzde gelinen noktanın ne denli eşleştiğine dair analitik çalışmalara henüz yeterince rastlanmamaktadır. Çalışma bu boşluğu doldurmaya yönelik bir girişimde bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel savı, küreselleşme olarak adlandırılan olguya akademisyenlerin ve düşünürlerin hak etmediği içerik ve insicam yükledikleridir. 1990'larda dünyanın siyasi, ekonomik, toplumsal olarak hızlı bir bütünleşmeye gittiği iddia ediliyordu. Buna karşılık bu çalışma, 1990'lardan günümüze geçen çeyrek asırlık sürede dünyanın bırakın küreselleşmeye ve bütünleşmeye doğru gitmeyi, daha derin ayrışmalara ve parçalanmalara yöneldiği savı üzerinden hareket etmektedir. Bu bağlamda öncelikle "küreselleşmeci" söylemin üç temel önermesi ortaya konacak, ardından da bu önermelerin sınanması yönelik tartışmalar yapılacaktır. Küreselleşme etrafında söylenenlerin çeşitliliğine karşın iddiaları üç ana grup altında toplama mümkündür:

- a) **Tek kutupluluk:** Kökenleri çok daha gerilere gitse de 1980'lerin sonlarında önce Berlin Duvarı'nın yıkılması, ardından da Sovyetler Birliğinin dağılması sonucunda 1990'ların başından itibaren dünya liberal demokrasi ideolojisi etrafında birleşmeye ve tek kutuplu hale gelmeye başlamıştır;
- b) **Ekonomik Küreselleşme:** 1990'larda tek kutupluluğa gidişin bir uzantısı olarak uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırım, çok uluslu şirket sayısındaki hızlı yükseliş, para transferinde meydana gelen büyük artışlar ve gelişmekte olan ekonomilerin giderek daha serbest piyasa politikaları uygulaması sonucunda dünya tarihin daha önceki dönemlerinde görülmediği düzeyde ekonomik olarak bütünleşmiş, küreselleşmiştir;
- c) **Ulus Devletin Sonu:** Tek kutupluluğun, ekonomik küreselleşmenin ve AB örneğinde ileri düzeyde bölgesel bütünleşmelerin sonucunda özellikle 1. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan be modernizmin tekilliğe, hiyerarşiye ve merkeziliğe dayalı anlayışına göre örgütlenmiş "ulus devlet" yapılanmaları işlevsizleşmiştir. Bunun yerine daha yatay örgütlenmiş, farklılıkları esas alan, yerinden yönetilen, uluslararası bütünleşmelere daha yatkın, ulusal kimlik yerine küresel değerlere yaslanan, minimal devlet anlayışı ile ulus devletlerin sonu gelmiştir.

Çalışmanın iddialarının sınanmasında "metin çözümleme" tekniği kullanılacaktır. Metin çözümlemesi "metinlerin içerik, anlam, yapı ve söylem bakımından yakın bir incelemeye tabi tutulması" (Lockyer, 2008:865) biçiminde tanımlanabilir. Seçilen metinler, küreselleşmenin 25 yıllık süreçte geçtiği aşamaları temsil eden ve genellikle uluslararası akademik toplulukta geniş yansımaları olan eserlerden edinilmiştir. Veriler ise değişik ulusal ve uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır.

KÜRESELLEŞMECİLERİN ANA ÖNERMELERİNİN SINANMASI

Bu noktada geriye dönük olarak 25 yıl önce “küreselleşmeci” iddialar ile günümüz gerçeklerine karşılaştırmalı bir bakışla yaklaşarak dünyanın gerçekten küreselleşip küreselleşmediğini sorgulamak gerekmektedir. Bu “geriye doğru” okuyuş aslında gelecekte nelerin olabileceğine dair kestirimlerde bulunmanın zeminini oluşturmaktadır:

1. Önerme: Küreselleşme ile birlikte dünya tek kutuplu hale geldi:1990’larda Sovyetlerin çöküşü ile birlikte dünyanın iki kutupluluktan (“Bağlantısızlar” da dikkate alınırsa üç kutupluluktan) tek kutupluluğa doğru geçtiği iddiaları başta Fukuyama (1992) olmak üzere birçok yazar tarafından dile getirildi. Fukuyama bütün kurgusunu dünyada tek seçeneğin “liberal demokrasi” olduğu, diğer sağcı-solcu diktatörlerin, sosyalist-komünist yönetimlerin er ya da geç piyasa mekanizması ile demokrasinin bulunduğu ve insanlığın üretebildiği en iyi yönetim seçeneği olan liberal demokrasiye doğru evirileceği ve sonunda dünyanın artık tek kutuplu hale geleceği tezleri üzerine kurmuştu.

Sovyet blokunun çöküşü üzerine gerçekleştirilen bu heyecanlı öngörülerin kısmi haklılık payı olduğu açıktır. “Dönüşen ekonomiler” grubunda yer alan bir zamanların Sosyalist ülkeleri Macaristan, Çek ve Slovakya Cumhuriyetleri, Bulgaristan, Romanya, gibi ülkeler hem piyasa ekonomisine hem de demokrasiye kısa sürede uyum sağladılar ve birçoğu AB üyeliği hakkını elde ettiler. Türkiye, Hindistan, Rusya gibi ülkeler de yine eksik aksak da olsa piyasa ve demokrasi yönünde mesafe kat ettiler. Güney Amerika’nın bir dönem istikrarsız ülkeleri görece istikrarlı ekonomiler ve demokrasiler olma yolunda mesafe aldılar. Ancak, bu gelişmelere karşın üç büyük blokta hala önemli sorunlar gözükmemektedir. Birincisi, Çin kontrollü bir pazar ekonomisi uygularken siyasi anlamda hala tam bir diktatörlük görünümündedir. Komünist Parti sadece siyaseti değil, piyasayı düzenleme ve refahı paylaşırma konusunda hala tek belirleyicidir¹³. Dahası 1990’lara kadar refah ve teknoloji üretme kapasitesi oldukça sınırlı, kişi başına düşen milli gelir bakımından en yoksul ülkelere birisi iken günümüzde dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmayı diktatörlük altında gerçekleştirdiği için bir anlamda diktatörlüğünü de kuvvetlendirmiş olmaktadır. Demokrasi ile henüz barışmayan ikinci kümede Arap dünyası yer almaktadır. Bütün girişimler, turuncu devrimler, Arap Baharı rüyaları sonucunda ortada duran gerçek şudur: Arap Dünyası demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak talep etmiyor, dışarıdan dayatılan bu türden kurgulamalara tevessül etmiyor, kendi diktatörlükleri ile yaşamayı tercih ediyor. Bunlara bir de Sovyetlerden kopan Türk ve Müslüman toplulukları eklemek gerekiyor. Ne yazık ki bu topluluklar da beklenen dönüşümü yakın gelecekte başarabilecek toplumsal ve siyasi birikime ve donanımına sahip değiller. Daha uzun zamana gerek duyuyorlar. Güney Amerika görece olarak demokrasi ve istikrar konusunda mesafe almasına rağmen hala iç savaşlar, cuntalar, terör, yoksulluk, yolsuzluk gibi potansiyel tehditlere açık gözükmemektedir. Son olarak Afrika, hem demokratikleşme, hem refah üretebilme hem de istikrar konusunda dünyanın en

¹³ Örneğin Çin’in en büyükler sıralamasında ilk 12’si kamu şirkettir. 500 büyük şirketin çoğu yine kamu sermayelidir (<http://fortune.com/2015/07/22/china-global-500-government-owned/>) Ayrıca, özel sermayeli olanları üzerinde de devletin/Komünist partisinin denetimi yüksektir.

sorunlu kıtası olmaya devam etmektedir. Dünyanın bu görünümünden “küresel bir liberal demokrasi” panoraması sunmak şu anda ve yakın gelecekte mümkün gözükmemektedir.

Fukuyama ve bir dönemler Türkiye ve diğer ülkelerdeki akademik taraftarları günümüzde gelişmeler karşısında hayal kırıklığı ile kuşatılmış bir sessizliği yaşarken¹⁴ son tartışmalar “tek kutupluluktan tekrar çok kutupluluğa geçişin dünya barışına daha fazla katkı sağlayıp sağlamayacağı” sorusu etrafında yoğunlaşıyor¹⁵. Dahası Putin 2014 Dünya Ekonomik Forumu’nda “tek kutuplu dünya düzeninin başarısız olduğu açıktır¹⁶” derken Rusya’nın asla bitmeyen ulusal arzularını sahiplenmedeki kararlılığını da vurgulamış oluyordu. Çin’in çevre ülkelerle ve Rusya ile birlikte hareket ederek yeni bir kutup oluşturma girişimine dair işaretler ise giderek daha da belirginleşiyor. Son olarak 2013’te başlatılan girişimler ile Çin’in liderliğinde ve aralarında Türkiye’nin de olduğu 57 kurucu üye ile Asya Altyapı Yatım Bankası’ 2015 yılında hayata geçirilerek sermayenin de çok merkezli hale gelmesi için adımlar atılmış oldu. Banka’ya Japonya ve ABD mesafeli yaklaşırsa da Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa olmak üzere çok sayıda Avrupa ülkesi üye oldular¹⁷. Bu yönüyle bakıldığında ABD ekseninde inşa edilen finansal kurumlar olan Dünya Bankası ve IMF’nin de yakın bir gelecekte “seçeneksizlikleri” son erecek gibi gözükmemektedir. Dünya’nın artık 1990’lardaki dünya olmadığına dair gelişmeler nihayet Trump gibi “milliyetçi” söyleme sahip birisinin ABD başkanı seçilmesi ile de pekişmiş oldu.

Bütün bu gelişmeler açıkça gösteriyor ki, küreselleşmecilerin temel dayanağı olan “tek-kutuplu yeni dünya düzeni” ve “sosyal demokrasinin tek seçenek oluşu” önermeleri artık çökmüştür.

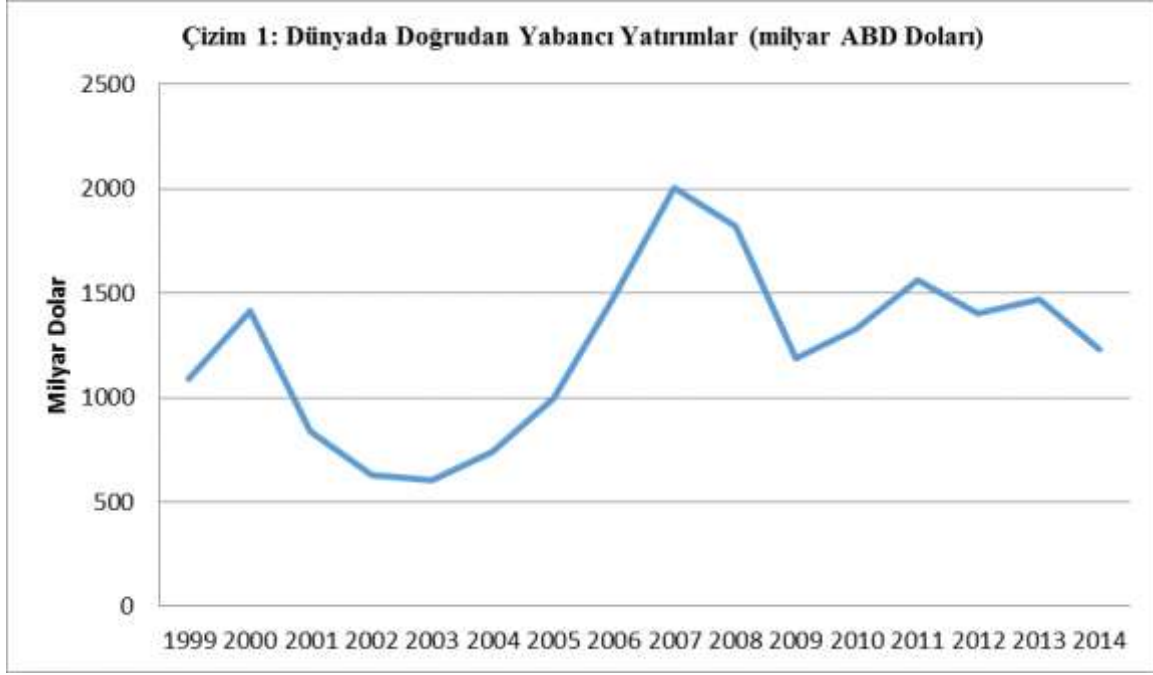
2. Önerme: Küreselleşme sayesinde dünya ekonomisi tamamen birbirine eklemlendi, ekonomik küreselleşme geri dönülmez bir aşamaya geldi: 1990’lardan günümüze ulaşan bir diğer “küreselleşmeci” söylem de ekonomik küreselleşmedir. Buna göre, daha önce görülmemiş oranda artan doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımlar (DYY) sayesinde dünya genelinde ekonomilerin birbirlerine bağlandığı, dünyanın artık tek ekonomiymiş gibi hareket ettiği, küreselleşmenin bu nedenle en çok da ekonomik alanda kendisini hissettirmektedir (Steger, 2005:16-18). Ayrıca dünya ticareti ve küresel firmaların faaliyet alanları da yine önceki dönemlerde görülmemiş bir aşamaya ulaşmış ve bundan geri dönüş imkânsız hale gelmiştir (Shangquan, 2000: 1). Söylemin karşı tarafında yer alanlar ise 1913 yılında dünya ekonomisinin 1990 yılında olduğundan daha fazla birbirine bağlı olduğunu söylüyorlardı (Bird ve Rajan, 2001: s.3). Buna göre önce I. Dünya Savaşı, sonra 1929 ekonomik bunalımı, ardından II. Dünya Savaşı bu ekonomik bütünleşmeyi engellemişti. 1990’lara gelindiğinde dünya ekonomisi yeniden bütünleşmiş, dünya genelinde üretimin hesaplamalarda farklılıklar da olsa önemli kısmı Çok Uluslu Şirketler tarafından gerçekleştirilir noktaya gelmişti (Bird ve Rajan, 2001: s.1-2).

¹⁴ Her ne kadar ABD Maliye Bakanı Larry Summers birkaç yıl önce G7 ve G20’ye nazire olarak sadece ABD’nin olduğu bir sisteme hayalini “ABD elbette G1 olmayı tercih eder” diyerek dile getirdiyse de (<http://www.bbc.com/news/business-32427364>) metin içinde tartışılacağı üzere dünyanın yine çok kutupluluğa doğru gittiğine ilişkin güçlü gelişmeler var.

¹⁵ Bakınız örneğin Engelhardt (2014) ve Tomja (2014).

¹⁶ <https://sputniknews.com/voiceofrussia/putin/2014/05/23/> (erişim, 12 Kasım, 2016)

¹⁷ https://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/strategic_note_issue_1.pdf

Kaynak: UNCTAD tarafından yayınlanan değişik World Investment Report sayılarından derlenmiştir.

Oysa dünyada doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) beklendiği şekilde doğrusal ve sürekli yükselen bir seyir izlemedi. 2014 yılında gerçekleşen DYY'lar 1999 yılında gerçekleşenden daha az oldu. 2007 yılında gerçekleşen neredeyse 2 trilyon dolarlık yabancı yatırım miktarına aradan geçen yıllarda bir daha yaklaşılamadı bile. Üsteki çizimden görüleceği üzere DYY'lar 2009 yılında görülen büyük düşüşten sonra 2011 yılında toparlanma eğilimine girdiyse de takip eden yıllarda tekrar düşüşe geçmiştir. Elbette bu düşüşü hem dünya ekonomik krizi ile hem Japonya'da yaşanan ekonomik durgunluk ve doğal afetler ile hem Rusya'nın Batılı ülkeler ile yaşadığı siyasi kriz ile kısmen ilintilendirmek olanaklıdır. Ancak her ne sebeple olursa olsun dünya genelinde "yükselen ülkelerin" göz kamaştırıcı bazı ekonomik göstergelerine rağmen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir "ikircikli" döneme girildiği görülmektedir. Bu "tereddüttün" kaynağı ulusal ekonomik politikalar olduğu kadar şirket stratejileri de olabilmektedir. Belki 1980'lerden bu yana ilk kez dünya "Küresel Şirketlerin "eve dönüş" stratejilerinin şirket üst yöneticileri tarafından önemli bir seçenek olarak dillendirildiği bir döneme girildi¹⁸.

Burada ayrıntısına girmeden şunu söylemek gerekiyor. Sadece dünya genelinde yabancı yatırımların toplamına ilişkin değerlere bakmak yetmez. Aynı anda DYY'ların bölgelere ve ülkelere göre dağılımına bakmak gerekir. DYY'ların yaklaşık %50'si gelişmiş ülkelere giderken diğer %40'lık bölümü Çin, Hong Kong, Hindistan, Brezilya gibi az sayıda ülkeye gitmektedir. Geriye kalan %10'luk kısım ise yine az sayıda gelişen ülkeye yönelmektedir. Bunun anlamı şudur,

¹⁸ ABD firmalarının eve dönüş hikâyeleri için bakınız örneğin Chen (2015) ve Hagerty ve Magniser (2015) ve Roemer (2015). Birleşik Krallık firmaları için bakınız örneğin Tovey (2014).

dünya genelinde DYY'lar aslında 15-20 ülke arasında gidip gelmektedir (UNCTAD, 2016). Bundan büyük küresel hikâyeler çıkarmanın makuliyeti tartışılır.

Küreselleşmecilerin ekonomik küreselleşme ile ilgili bir diğer iddiası ise dünya ticaretinin ulaşmadığı bir ekonomi kalmadığı, bu yönüyle de dünyanın ekonomik olarak küreselleştiğidir. İletişim, ulaşım ve yeni üretim teknolojileri sonrasında ülkeler arasında ticaret hacminin giderek arttığı doğrudur. Buna Dünya Ticaret Örgütü'nün gümrüklere ve vergilere ilişkin kolaylaştırıcı düzenlemeleri, Ekonomik Bloklar ve ülkeler arasındaki ikili ve çoklu ekonomik işbirliği anlaşmaları da eklenince dünya ticaretinin artması doğaldır. Ancak bunun "dünya genelinde" olduğu ve "süreklilik gösterdiği" iddiaları verilerle desteklenmemektedir. Tıpkı DYY'lar gibi dış ticaret faaliyetleri de sınırlı sayıda ülkenin hâkimiyetinde gerçekleşmektedir. Dahası, ticaret hacmi sürekli artmamakta, özellikle 2008 krizinden sonra inişli çıkışlı bir görünüm sergilemektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün son verilerinden yapılan çıkarımları şöyle özetlemek mümkündür:

2016 yılında dünya ticaret hacminin tıpkı 2015 yılında olduğu gibi % 2.8 artması beklenmektedir. Bu artış 1990'dan günümüze yakalanan yıllık ortalama % 5'lik artışın oldukça gerisindedir. Dahası, geleceğe dair tahminler olumsuz yöndedir zira Brezilya gibi yükselen ekonomilerde finansal çalkantılar ve ekonomik kırılganlıklar oldukça yüksek düzeydedir¹⁹.

Ekonomik küreselleşmeye ilişkin bir diğer iddia dünya ekonomisini üretim sistemleriyle birbirine bağlayan küresel şirketlerin her ülkede güçlü bir şekilde varlıklarını hissettirdikleridir. Oysa durum böyle değildir. "Küresel Şirket" denilen üretim organizasyonlarının da oldukça merkezi bir görünüm sergiledikleri açıktır. Dahası küresel denilen şirketlerin büyük çoğunluğunun aslında ulusal ve bölgesel ölçekli oldukları söylenebilir. Ghemawat ve Pisani'nin (2013) Fortune Global 500, 2012 listesinden derledikleri bulgular bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin bu şirketlere bağlı işletmelerin % 58'i genel merkezin olduğu ülkede, % 42'si ise yabancı ülkelerde bulunmaktadır. Ülke yerine "bölge" dikkate alındığında ise şirketlerin faaliyetlerinin %71'ini buldukları ülkenin yer aldığı coğrafi bölgede, sadece %29'unu bölge dışında gerçekleştirmektedirler. Bu durumda aslında Küresel 500 denilen şirketlerin pek de küresel olmadıkları açıkça söylenebilir.

Dünya ekonomisinin ne denli bütünleşik olduğuna/olmadığına dair bir diğer gösterge ise Dünyanın 500 Büyük Şirketinin köken ülkeleridir. Altta tablodaki bilgiler yer almaktadır.

¹⁹ Ayrıntılı istatistikler için bakınız https://www.wto.org/english/news_e/pres16_e/pr768_e.pdf.

Tablo 1: Fortune Global 500 Şirketin Köken Ülkelerine Göre Dağılımındaki Değişim²⁰

Ülke	Sayı 2000	Sayı 2013	Sayı 2014	2000 -2014 Değişim
ABD	179	132	128	-51
Çin	10	89	95	85
Japonya	107	62	57	-50
Fransa	37	31	31	-6
Almanya	37	29	28	-9
İngiltere	38	27	28	-10
G. Kore	12	14	17	5
İsviçre	11	14	13	2
Hollanda	10	11	12	2
Kanada	12	9	10	-2
Diğer	47	82	81	34
Toplam	500	500	500	-

Tablodan da görüleceği üzere özellikle Japonya'nın görece düşen performansı karşısında Çin şirketlerinin yıldızı parlamaktadır. Dünyanın 10 ülkesi 2014 rakamlarına göre 419 büyük şirkete ev sahipliği yapmaktadır. 81 şirketin çoğuna da Tabloda yer almayan Hong Kong, Singapur, Brezilya, Hindistan, Tayvan gibi ülkeler ev sahipliği yapmaktadır. Bu listeye Türkiye'den sadece bir şirket, Koç Holding girebilmektedir. Tablo, uluslararası sermayenin ne denli merkezi bir yapıda olduğunu, esasen küreselleşmeden daha çok oligopolleşme ve tekelleşme eğilimlerinin ağır bastığını ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki verileri daha da ileri noktaya taşımak mümkündür. Yukarıda değinildiği üzere "Küresel" denilen şirketlerin birçoğunun özellikle denizaşırı faaliyetlerini sonlandırarak artık

²⁰ Tablo şu kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur: B. Carroll, K. Bloomfield, M. Maher (2014) "The Changing Headquarters Landscape for Fortune Global 500", *The Bureau of National Affairs*, <http://www.bna.com>, s.2.

“evlerine dönüş” yoluna girdiklerine dair de güçlü işaretler bulunmaktadır. Bu özellikle 2000’lerin başından itibaren sıkça görülen “mademki herkes Çin’e gidiyor, biz de gidelim” modasına uyan şirketlerin hayal kırıklıklarını yansıtan bir gelişmedir (Rothfeder, 2015). Bu tartışmalar ışığında “dünyanın ekonomik küreselleşmeyi gerçekleştirdiğine” dair önerme de reddedilmiştir. Burada istisna olarak “dolaylı yatırımların” küreselleşme yolunda en hızlı mesafeyi kateden ekonomik alan olduğunu not düşmekte yarar var. Konu aşağıda ele alınacaktır.

3. Önerme: Küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin sonu geldi: 1990’larda küreselleşme ile ilgili en yoğun tartışma alanlarından bir tanesi de ulus devletinin giderek işlevsizleşmesi idi. Ulus Devlet modeli küresel ölçek için çok küçük, yerinden yönetimi öngören siyasi anlayış için ise çok büyük kalıyordu. Dahası “hantal” ulus devlet yapılarının hızı hayati bir değişken olarak gören piyasa mekanizmalarının beklentilerini karşılamakta giderek yetersiz kaldığı iddia ediliyordu. Örneğin Cerny (1994) teknolojik gelişmelerle birlikte ulusal sınırları aşan sermaye işlemlerindeki artış sonucunda ulus devlete duyulan gerekliliğin giderek azalacağını öngörüyordu. Aynı şekilde Ohmae (1995) artık ulus devletlerin sonunun geldiğini, bu yapıların günümüz piyasa beklentilerine cevap verebilme özelliklerini çoktan kaybettiklerini, Singapur ölçeğinde küçük ama etkili ekonomik örgütlenmelerin daha başarılı olacağını iddia ediyor ve küreselleşme sürecinin ulus devletlere duyulan gerekliliği giderek anlamsızlaştıracağını söylüyordu. Bu “firma düzeyinde” analizlerden tarihsel, toplumsal, psikolojik, siyasi, ideolojik, kültürel, sembolik, etnik birçok ögeyi bünyesinde barındıran “ulus devletlerin” geleceklerine ilişkin bu denli büyük kestirimlerde bulunmak 1990’ların modasıydı. Bu moda katılan sosyal bilimcilerden Smith (1998:1) de hükmünü veriyordu: 18. Yüzyılın ikinci yarısında modernliğin taşıyıcısı olarak ortaya çıkan ulus-devletler, 1. Ve 2. Dünya Savaşının sorumlusu olarak artık giderek daralma sürecine girmişler ve yerlerini küresel güçlere terk etmeye başlamışlardı” hükmünü çok kesin bir dille veriyordu. Zira Sovyetler çökmüştü, sermaye sınırları aşmıştı. İnternet yeni yeni uluslararası işlemleri ucuzlatıcı etkisini göstermeye başlamış, firmalar deniz aşırı yatırım yapma gücünü artırmıştı. O halde ulus devletler geleceğe taşınması gerekli bir yapı olarak işlevsizleşmiş; geleceğe taşınması gereksiz aygıtlara dönüşmüşlerdi.

Bu türden çıkarımlar düşünsel altyapıları “bilanço okuma” ile sınırlı piyasacı bakış açısına sahip “yeni kamu düzeni düşünürleri” için anlamlı ve heyecan verici olabilirdi. Jeostratejik bilgileri birkaç uluslararası gazete ve dergiden seçilmiş kısa yazılarla kısıtlı “uluslararası ilişkiler” uzmanları da okudukları makalelerin etkisiyle kendilerini aşan hükümleri mırıldanabilirdi. Ancak, ulusal bilincin insanlığın en eski hikâyelerinden olduğunun farkında olanlar dil ve diğer kimlik öğeleri çerçevesinde oluşturulan milli devletlerin sıradan bir aygıt basitliğine indirgenip çözümlenemeyeceğini biliyorlardı. Esasen son yirmi yılda yaşanan onlarca gelişmeden sadece birkaçına bakarak dahi ulus devletlerinin rollerinin bırakıp zayıflamayı, ne denli güçlendiğini ortaya koymak mümkündür:

- 1990’ların sonlarında Asya merkezli başlayıp ardından Rusya ve neredeyse tüm gelişen ekonomileri saran ekonomik krizler; ABD’de 11 Eylül 2001 ikiz kulelere yapılan saldırılar sonrası verdiği tepkiler;
- ardından ABD’nin Irak’ı işgali;

- sonrasında 2008’den günümüze devam eden gelişmiş ülke merkezli ekonomik krizler;
- Rusya’nın Abhazya, G. Osetya, Kırım, Ukrayna ve Suriye girişimleri;
- arkasından 2016 Haziran’ından İngiltere’nin AB’den ayrılma kararı;
- Çin’in çevre ülkelerle yaşadığı toprak ve deniz sorunları;
- nihayet Trump’ın seçim vaatleri ve ABD başkanı seçilmesi.
- Türkiye’nin AB ve “Kürt sorunu” konularındaki söylemine görülen son 3-4 yıllık değişim.

Bütün bu gelişmeler, ulus devletlerin karar alıcı ve uygulayıcı olarak ve dünya siyasetinin ve ekonomik ilişkilerinin yönünü belirlemede ne denli önemli yapılar olduklarını gösterir az sayıda örneklerdir. ABD belki 2. Dünya savaşı ve Vietnam’dan sonra en güçlü ulus devlet tepkilerini 2001 ve 2008 yıllarından itibaren vermeye başladı. Farklılıkları özümseyebilen ülke gitmiş, insanları renkleri, dinleri, ideolojileri, toplumsal arkaplanlarına göre kategorileştiren ve bunlardan yüksek tehdit algılayan bir anlayış gelmişti. Kimileri ABD’nin Pasifik, Atlantik, Afrika, Ortadoğu ve Asya’daki askeri varlığını bile “küreselleşmeye” yormaktadırlar. Aksine bunlar ABD ulusal menfaatlerini korumak adına verilmiş ulus devlet tepkileridir. Ulus devletlerin bir kısmı “savunmacı” ve ulusal egemenlik alanlarını korumacı bir milliyetçilik üzerinde yükselirken, genlerinde emperyal öğeler bulunan bir başka ulus devlet formu ise etki alanlarını genişleterek ulusal çıkarlarını pekiştirme adına dünya genelinde kurgulamalara giderler (Jaffrelot, 2003). Bu biraz da imkân ve kapasite sorunudur. ABD tam da bunu yapmaktadır. Demokratların yönetimindeki ABD’nin bu güçlü ulusal tepkilerinin Cumhuriyetçi Başkan Trump ile çok daha ileri noktalara ulaşacağı açıktır. Trump’ın Meksika-ABD sınırına uzunluğu 3000 km’yi aşan bir duvar örmeyi planlaması seçim kampanyası boyunca en çok tartışılan konulardan oldu. Berlin Duvarının yıkıldığı 1989’dan günümüze duvarlar önce İsrail-Filistin arasında şimdilerde ise Türkiye-Suriye sınırında örülmeye başladı. Sırada ABD-Meksika sınırı var. Balkan ve Orta Avrupa ülkeleri şimdilik “dikenli teller” ile yetinmektedirler. Berlin Duvarı’nın yıkılmasından “küreselleşme” sonucunu çıkarabilenlerin örülen bunca yeni duvar ile ilgili bir yorum yapmaları gerekmez mi?

Bu konuda son söz olarak şu söylenebilir. Ulus Devletler geçen 25 yıllık süreçten karar alıcı ve uygulayıcı mekanizmalar olarak güçlenerek çıktılar. Bu güçlenme sadece siyasi ve askeri alanla sınırlı kalmadı, ekonomik alanda da kendisini gösterdi. 2008 yılı sonrasında dünyada yabancı yatırım hareketlerini kolaylaştırıcı kararlarda büyük düşüş görüldü. Örneğin 2000 yılında dünya genelinde alınan her 100 karardan 94 tanesi yabancı yatırımları teşvik edici sadece 6 tanesi engelleyici nitelikte idi. 2010 yılında ise bu sayılar sırasıyla 68 ve 32 oldu (UNCTAD, 2015). Ulus devletler çıkarlarının yabancı sermaye hareketlerini kısıtlamada olduğunu gördükleri anda bu yönde adım atmakta ikirciklenmediler. Uluslararası kurumlar şekillenirken küresel düzeyde değil ulusal düzeyde kaygılar öncelendi. İngiltere’nin AB’den ayrılması da Almanya’nın AB’yi korumaya çalışması da birer ulus devlet tepkisidir. Bütün bu gelişmeler ışığında “ulus devletlerin sonu geldi” önermesinin de çöktüğünü söylemek rahatlıkla mümkündür.

Bu türden tartışmalar “küresel kültür”, “küresel dil” gibi alanlara taşındığında da “küreselleşmecilerin” ne denli aceleci ve büyük hükümler verdikleri, gelişmelerin bu hükümleri desteklemediği görülecektir.

KÜRESELLEŞMEDEN GERİ DÖNÜŞE İŞARET EDEN İKİ KAVRAM: YARI-KÜRESELLEŞME VE TERSİNE KÜRESELLEŞME

1990’larda koparılan onca küreselleşme gürlütüsünün ardından, tarihin sonuna gelindiğine dair o büyük meydan okumalar, hatta “milenyum” sloganlarından sonra şimdilerde akademik topluluk yeni bir evreye girildiğine işaret eden kavramları utangaç bir tavırla tartışıyor: Yarı küreselleşme (semi-globalisation) ve tersine küreselleşme (deglobalisation). Yarı küreselleşme, ekonomik faaliyetlerin daha çok ulusal ve bölgesel ölçekte gerçekleştiğine, bu nedenle “küreselleşme” ve “küresel şirketler” yerine “yarı-küreselleşme” ve Ulusötesi/Çok Uluslu Şirketler kavramlarını kullanmanın daha uygun olacağına işaret etmektedir. “Tersine küreselleşme” ise 2008 krizinden sonra “küresel” ekonomik faaliyetlerin firmalar ve ülkeler için eski çekiciliğini kaybettiği, bu nedenle artık bir “eve dönüş” akımının başladığını ortaya koymaktadır. Dahası, ülkelerin uluslararası ekonomik faaliyetleri serbestleştirici politikalardan giderek uzaklaşmaya, korumacı, denetimci bir evreye girmeye başladıkları bu savı destekleyici bir kanıt olarak sunulmaktadır.

Her iki kavramın ortaya çıkmasının temel gerekçeleri yukarıda tartışıldı. Özellikle ekonomik küreselleşme ve tek kutupluluk ile ilgili küreselleşmeci iddialar geçen 25 yıllık sürede açık bir biçimde reddedilmiştir. Bu konularla ilgili veriler göstermektedir ki, ülkeler hala ürettiklerinin büyük çoğunluğunu kendi iç ekonomilerinde tüketiyorlar. Bu ABD ve Çin gibi dünya ekonomisine yüksek oranda eklenmiş ülkeler için de böyledir. İkincisi, Ulusötesi Şirketler az sayıdaki istisnalar dışında hala ekonomik faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu kendi ülkelerinde, önemli bir kısmını da kendi bölgelerinde gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla dünyada “küresel şirket” sıfatını hak eden şirket sayısı ancak onlu sayılar ile ifade edilebilecek kadar az sayıdadır. Buna Fortune 500 veya benzeri diğer “küresel 500” şirket listelerinde yer alan o bilindik devasa şirketler de dâhildir. Üçüncüsü, her ülke küreselleşme sürecine eşit olarak katılamamakta, bazıları ise neredeyse hiç katılamamaktadır (Coşkun vd. 2016, bl.2 ve 3). Dördüncüsü, ülke ölçekli çözümler yerine ülke içerisinde milli gelirden aldıkları paya göre toplumsal katmanlar düzeyinde bir çözümleme yapıldığında gelişmiş ülkeler dâhil her ülkenin nüfusunun önemli bir oranının küreselleşmeye atfedilen gelişmelerden kopuk yaşadığı görülecektir.

Küreselleşmeci iddiaların gelişmelerle doğrulanamaması üzerine Williamson (2002) gibi kimi yazarlar tarafından küreselleşmenin tarihsel bir perspektifle ele alınması gerektiği ve tarih boyunca doğrusal bir seyir izlemediği, ilerleme ve gerilemelere tanıklık ettiği iddia edilmektedir. Williamson’un (2002) “dünya ekonomisine doğru gidişatın” dolayısıyla ekonomik küreselleşmenin dönüm noktalarını şu şekilde oluşturmuştur:

1. Dönüm Noktası: Küreselleşme karşıtı merkantilist kısıtlamalar, 1492-1820;
2. Dönüm Noktası: Birinci küresel yüzyıl, 1820-1913;
3. Dönüm Noktası: Küreselleşme karşıtlığı ve geri çekilme, 1913-1950;

4. Dönüm Noktası: İkinci küresel yüzyıl, 1950-2002.

Williamson'un bu tarihlendirmesinden şu çıkarımları yapmak olanaklıdır: a) 1820'den itibaren "küresel bir ekonomiye doğru" gidiş başlamıştır; b) Bazı dönemler küreselleşmenin tersine gelişmeler yaşanmaktadır, dolayısıyla c) küreselleşme doğrusal ve kesintisiz bir süreç değildir.

Bu noktada (b) çıkarımından "tersine küreselleşme" kavramına ulaşmak mümkündür. Gerçekten de bu kavram son yıllarda giderek daha çok tartışılmaya başlandı (örneğin, Hillebrand, 2010; Karunaratne, 2012; Postelnicu vd., 2015). Karunaratne (2012:374) daha önceki çalışmalardan hareketle biraz daha ayrıntılandırılmış bir tarihsel akış oluşturmuştur. Her iki tarihlendirme de eleştiriye açık olmakla beraber, çalışmaların 2009 sonrasını kapsamaması nedeniyle son satırın tabloya tarafımızca eklenmesi uygun görülmüştür. Çünkü 2009'dan itibaren hem merkezi hem de kimi gelişen ekonomilerin korumacı uygulamalarında ve devletin ekonomiye müdahalelerindeki artış "küreselleşmeci" gidişattan geri dönüşü işaret etmektedir.

Tablo 2: Küreselleşme ve Tersinde Küreselleşme Dalgaları

<i>Dalga Türü</i>	<i>Dönem</i>	<i>Davayanağı</i>	<i>Ekonomi</i>	<i>Altıyapısı</i>
Küreselleşme I	1870-1914	Sömürgecilik	Genişleme	Altın standardı
Trs Küreselleşme I	1914-1930	Korumacılık	Daralma	Savas arası
Trs Küreselleşme II	1939-1946	Savas	Daralma	Savas dönemi
Küreselleşme II	1946-1973	Serbest Ticaret	Genişleme	Bretton Woods
Küreselleşme III	1980-2009	Sermave hareketi	Daralma	Genellesen dalgalan-
Trs Küreselleşme III	2009-	Geri Dönüş	Daralma	Kısıtlamalar

Kaynak: Karunaratne'den (2012:374) uyarılama.

Aslında bu yaklaşım da kavramsal olarak sorunludur. Küreselleşme yerine uluslararasılaşma denmesi, ekonomik, toplumsal, siyasi ve askeri gelişmeleri adlandırmada çok daha gerçekçi bir tercih olacaktır.

YÜKSELEN EKONOMİLER GERÇEĞİ NELERİ İMA ETMEKTEDİR?

2000'lı yıllardan itibaren "gelişmiş" ülkeler sınıflandırmasının karşısına "yükselen" (emerging) ülkeler denilerek gelişmekte olan ve az gelişmiş kavramlarının yerine tercih edilen yeni bir kavram kullanılmaya başlandı. Yükselen ülkeler gelişmekte olup ta gelişmiş ülkeleri yakalaması en muhtemel ekonomilere denmektedir. Bu ülkelerin özelliği ortalamanın üstünde bir büyüme hızına sahip olmaları ve görece düşük maliyetle üretim yapabilmeleridir. Bu grubun başında ekonomik büyüklükleri bakımından Çin Brezilya ve Hindistan gelmektedir. Rusya'yı hangi sınıflamaya dahil etmek gerektiği konusunda kafalar karışıktır. G7, siyasi gelişmelere göre anında G6 olabilmektedir. Rusya demokrasininin diğer merkez ülkelerindeki kadar gelişmiş olmaması ve demokrasiye yaklaşımı da bu karışıklığın nedenlerindedir. Türkiye de bu grupta yer almaktadır. Bu ülkelerin son on yıldır göze batan ekonomik performansları bir çok uluslararası firmayı buralara yatırıma sevk etti. 2014 yılında dünyada 1.23 trilyon dolar doğrudan yabancı yatırım gerçekleşti. Bunun 681 milyar doları, yani

yarisından fazlası gelişen ülkelere yapıldı. Çin 129 milyar dolar ile dünyanın en büyük DYY alıcısı oldu. Beş yükselen ülke, sırasıyla Çin, Hong Kong, Singapur, Brezilya ve Hindistan aldıkları toplam 396 milyar dolarlık DYY ile tüm gelişen ülkelere düşen miktarın %58'den fazlasını elde ettiler (UNCTAD, 2015).

Türkiye için ne söylenebilir? Bir dönem Türkiye yükselen ülkeler arasında önemli bir konuma geldi. 2008 yılına kadar yakaladığı ekonomik yükselişi üretim esaslı bir yapısal dönüşümle taçlandıramadı. Siyaset devlet kaynaklarını paylaşım mekanizmasına dönüştü. Devlet, cemaat yapılanmalarının müdahalelerine karşı korumasız hale getirildi. Terörün üstesinden gelebilecek kararlılık sergilenemedi. Çevre ülkelerle ilişkilerde istikrar bir türlü yakalanamadı. Ülkenin istikameti konusunda netlik oluşturulamadı. 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimiyle Türkiye uçurumunun kenarından döndü. Bunun kısa ve orta dönemde siyasi ve ekonomik bazı olumsuz sonuçlar doğuracağı açıkça belli oluyor. Bu nedenle Türkiye'nin orta vadede merkeze yaklaşma, 2023'te ilk 10 ekonomi içerisinde yer alma iddiası gerçekçi gözükmemektedir.

Yükselen ülkelerin varlığı, küreselleşmeye veya tek kutupluluğa doğru gidişin bir işareti şeklinde yorumlanabilir mi? Pek mümkün değil. Zira ekonomik, siyasi tasavvurları oldukça çeşitlilik gösteren bu ülkeler merkeze yaklaştıkça merkeze benzemek yerine kendi heves ve renklerini buraya taşıma arzusunu göstermektedirler. Japonya'nın merkeze (Batıya) gösterdiği görece uyum yanıltıcı olmamalı. Her refah toplumu eninde sonunda Batılı değerlere yaklaşacak beklentisi toplumsal gerçeklikle örtüşmez. Japonya'nın Batılılaşma çabası endüstrileşmesinden daha önce başlayan bir süreç olduğu için "merkezi/Batılı" ülkeler ile benzeşme ve eşgüdümlü hareket etme yeteneği toplumsal ve siyasi olarak zaten oluşmuştu. Buna bir de 2. Dünya Savaşı sonrası girdiği ABD vesayeti de eklenince Doğu'dan Batıya eklemlenişi bir seçenekten daha çok bir mecburiyete dönüştü. Aynı şeyi örneğin Çin'den beklemek doğru olmayacaktır. Çin bu süreçte ana oyuncularından birisi olmaya "benzeşerek" değil, "kendisi olarak" aday olduğunu toplumsal, ekonomik ve siyasi hatta askeri tavrı ile açıkça ortaya koyuyor zaten. Dolayısıyla merkezin tekleşmesinden çok çeşitlenmesi, dünyayı yöneten tek güç yerine birbirini dengeleyen farklı güç merkezlerinin doğması çok daha muhtemel gözükmemektedir.

KARIŞTIRILAN İKİ KAVRAM: KÜRESELLEŞME Mİ TEKELLEŞME Mİ?

Türkiye ve uluslararası yazında "tekelleşme" eğilimlerini neoliberal politikaların bir başarısı olarak gören "küreselleşmeci" görüş, sermayenin doğasında "tekelleşme" olduğunu, tekelleşmenin ise liberalizmin öngördüğü "tercih hakkı" özgürlüğü önündeki en önemli engeli oluşturduğu gerçeklerini nedense ihmal etmektedir. Küreselleşme ile kapitalizmin tekelleşme dürtüsü arasında en azından kuramsal anlamda fark olsa gerekir. Küreselleşme bir "küresel kaygılar ve hevesler bilinci" şeklinde tanımlandığında bu bilincin kendiliğinden bir bütünleşme ve ortaklık duygusu ile geliştirildiği varsayılmaktadır. Oysa tekelleşme, sermayenin planlanmış ve amaç yönelimli bir eylemdir ve başat aktör sermayedir ve esas olan sermayenin çıkarları ve gücünü mutlak kılmasıdır. Küreselleşmeye atfedile "üretimin dünya geneline yayılması", "sermaye hareketlerinin dünya ölçeğinde gerçekleşmesi" gibi olgular aslında sermayenin tekelleşme dürtüsünün doğal sonuçları şeklinde değerlendirilmelidir. Bu konuda önemli çalışmaları olan Amin (2014) dünya genelinde kapitalist üretim modelinin benimsenmesinin sermayenin

doğası gereği “tekel karını” kaybetmeme mücadelesinin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Amin, beş alanda merkez ülke sermayesinin tekeli eğilimlerinin güçlenerek sürdüğünü ortaya koymaktadır:

- a) Teknolojik tekel: Teknolojik ar-ge yatırımlarının büyüklüğü nedeniyle dünyada bunları karşılayabilecek ülke sayısı sınırlıdır. Dahası, özellikle askeri ar-ge harcamaları tamamen hükümetler tarafından finanse edilir ve bunlar daha sonra günlük kullanıma sunulur. Devlet müdahalesinden pek hoşlanmayan neo-liberal söylem, devletin ar-ge faaliyetlerini sübvanses etmesine ise pek ses çıkarmaz.
- b) Dünya genelinde finansal kurumlar üzerinde kurulan tekel: Daha önce de sözü edildiği üzere eğer gerçekten küresel ölçüğe ulaşmış az sayıda olgudan söz edilecekse bunların başında finansal küreselleşme gelmektedir. En ucra köşede kalmış ülkelerin küçük yatırımcılarının birikimlerini dahi merkezi finans sistemlerine taşıyabilecek kurumsal altyapı sayesinde tekeli finans küresel hâkimiyetini pekiştirmektedir. Dahası bu sistem “serbest piyasa” üzerinden değil daha çok ABD’nin hükümet ve para politikaları ile şekillenmektedir.
- c) Dünyanın doğal kaynakları üzerinde kurulan tekel: Kapitalizmin “kısa dönemli rasyonalitesi” nedeniyle dünya doğal kaynakları merkezi güçler tarafından sınırsızca kullanılmakta ve kısa dönemli getiriye dönüştürülmektedir.
- d) Dünya medyası üzerinde kurulan tekel: Medya bir yandan kendisi tekelleşirken diğer yandan kültürel tekelleşmeyi dayatmakta hatta demokrasilere müdahil güç olarak siyasi manipülasyonlara kalkışmaktadır.
- e) Kitlese yıkım silahları üzerinde kurulan tekel: Bu konuda ABD’nin mutlak hâkimiyeti söz konusudur. Nükleer gücün her ülkenin elinde olması elbette bu silahın kullanım denetimini zorlaştırmaktadır. Ancak sonuçta bu askeri güce sahip olanların dünya ekonomisi ve siyaseti üzerinde belirleyici olmaları eşitsiz ilişkileri sürdürülebilir kılmaktadır (Amin, 2014: 4-5).

SONUÇ

Sonuç olarak “küreselleşmecilerin” temel önermeleri çökmekle birlikte gelinen bu noktada “tasavvur ve kaygıların” küresel ölçekte tecelli ettiği bazı noktaların varlığından söz etmek bir gerekliliktir. Günümüzde küresel birer olguya dönüşmeye yakın olmaları nedeniyle bazı gelişmeler öne çıkmaktadır:

- Dolaylı yabancı yatırımın (döviz, hisse ve diğer kıymetli kâğıtların dünya piyasalarında dolaşımı) hareket yeteneği ve özgürlüğü: Gerçekten sermayenin elde ettiği dolaşım özgürlüğünü diğer üretim faktörlerinden işgücünün elde etmesi yakın ve orta vadeli gelecekte mümkün gözükmemektedir.
- Bilişim ve iletişim ağı: İletişim ağı görece küresel ölçüğe ulaşmış, ucuzlaşmış, veri ve malumat akışını kolaylaştırmış, bilgiye ulaşılabilirliği hızlandırmıştır. Lakin gelecek dönemlerde ülkeler/bloklar/kutuplar arasındaki mücadelede bilişim ve iletişim yeni bir

cephe olacağı benzetilmektedir. Rusya'nın Yandex arama motoru ile attığı adım, Çin'in benzeri çalışmaları buna işaret etmektedir.

- Yasadışı göçler, güvensizlik, terör ve nefret söylemi küresel bir olguya dönüşmüş durumdadır.
- Çevre kirliliği, sera etkisi de yine küresel düzeyde kaygılar uyandıracak niteliktedir.

Lakin bu sorun alanlarında "küresel bir bilinç" oluştuğunu dolayısıyla küresel bir tavır geliştirildiğini söylemek olanaklı değildir. Zira sorunun adı ne olursa olsun, fayda-maliyet analizine tabi tutulup ulusal çıkarlara nispet edilmekte ve buna göre tavır geliştirilmektedir.

Son söz olarak, kanaatler yerine veriler üzerinden tartışıldığında olgu üzerinden "küreselleşmeci", "şüpheli" tartışmasına girmenin de anlamı kalmayacaktır. İnsan doğasının ve onun ürettiği toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıların "küre ölçeğinde" bir tasavvur ve kaygı dizesi oluşturma yolunda olup olmadığına ilişkin şu aşamada kurulacak önermeler yetersiz kalmaya mahkûmdur. Zira süreç, doğrusal ve tahmin edilebilir ilişkiler sunmuyor. Bütünleştirici ve ayırıştırıcı olgular eşzamanlı ve nedensellik ilişkisi kurmaya imkân tanımayan tecellilere dönüşüyor. Bu bakımdan "küreselleşme", "tarihin sonu" gibi büyük genellemeler bilimsel olmaktan ziyade siyasi niyetli çıkarımlara dönüşüyorlar. Büyük genellemelerin zayıflığı da burada ortaya çıkıyor ve küçük bir yanlışlama ile çöküyorlar.

KAYNAKLAR

- Amin, S. (2014) *Capitalism in the Age of Globalization: The Management of Contemporary Society*, Londra, Zed Books.
- Bird, G. Ve Rajan, R. (2001) "Economic Globalization: How Far and How Much Further?", *CIES Discussion Paper* 0117, April.
- Carroll, B., Bloomfield, K. ve Maher M. (2014) "The Changing Headquarters Landscape for Fortune Global 500", *The Bureau of National Affairs*, <http://www.bna.com>, s.2.
- Cerny, P. G. (1994) "The dynamics of financial globalization: Technology, market structure, and policy response", *Policy Sciences*, December, Volume 27, Issue 4, pp 319–342.
- Chen, A. (2015) "Record number of manufacturing jobs returning to America", *Marketwatch*, 1 Mayıs, <http://www.marketwatch.com/story/us-flips-the-script-on-jobs-reshoring-finally-outpaced-offshoring-in-2014-2015-05-01> (erişim 26, 11, 2016).
- Coşkun, R., Taş, A. ve Çitçi, U.S. (2016) *Küreselleşme ve Uluslararası İşletmecilik*, (basılacak) İstanbul, ADRA.
- Das, D. K. (2011) "Conceptual Globalism and Globalisation: An Initiation", *Warwick University, CSGR Working Paper*, No: 275/11.
- Dedeoğlu, B. (2011) "Türkiye'de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 28 (Kış), s. 85-109.
- Er, P. H. (2013) Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 29, 75.85.

- Engelhardt, T. (2014) "Will a Multi-Polar World be more Peaceful? The Failure of the Project for a New American Empire", <http://www.juancole.com/2014/03/peaceful-project-american.html>
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press.
- Ghemawat, P., Pisani, N. (2013) "Are Multinationals Becoming Less Globalized?", *Harvard Business Review*, October, 28.
- Giddens, A. (2003) "The Globalising of Modernity", içinde, Held, D. Ve McGrew (der) *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*, 2. Baskı, Cambridge, Polity Press.
- Goncalves, M., Alves, J. Frota, C. Xia, H. ve Arcot, R. V. (2014) *Advanced Economies and Emerging Markets: Prospects for Globalization*, New York, Business Expert Press.
- Hagerty, J. R. ve Magnier, M. (2015) "Companies Tiptoe Back Toward 'Made in the U.S.A.'", *The Wall Street Journal*, 13 Ocak, <http://www.wsj.com/articles/companies-tiptoe-back-toward-made-in-the-u-s-a-1421206289> (erişim 26 Kasım, 2016).
- Held, D. Ve McGrew, A. (2003) "The Great Globalization Debate: An Introduction", içinde, Held, D. Ve McGrew (der) *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*, 2. Baskı, Cambridge, Polity Press.
- Hillebrand, E. E. (2010) "Deglobalization Scenarios: Who Wins? Who Loses?", *The Berkeley Electronic Press*, http://www.uky.edu/~ehill2/dynpage_upload/files/DeglobalizationScenarios.pdf (erişim, 26.11.2016).
- Jaffrelot, C. (2003) "For a Theory of Nationalism", *CERI/CNRS*, No: 10, June, (<http://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/qdr10.pdf>).
- Karacan, S., Aygün, D. Ve Savcı, M. (2012) "Çay İşletmelerinde Faaliyet Temelli Maliyetlemenin Kullanılabilirliği ve Bir Uygulama", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C.XIV, S I.
- Kartal, Z. (2007) "Kuramsal ve Tarihsel Yönleri ile Küreselleşme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), s. 251-263.
- Karunaratne, N. D. (2012) "The Globalization-Deglobalization Policy Conundrum" *Modern Economy*, 3, 373-383. <http://dx.doi.org/10.4236/me.2012.34048> Published Online July 2012 (<http://www.SciRP.org/journal/me>)
- Lockyer, S. (2008) "Textual Analysis", içinde GIVEN, L. M., (Derleyen) *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, Vol1&2, Sage Publications.
- Mcluhan, M. (1962) *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*; Toronto, University of Toronto Press.
- Ohmae, K. (1995) *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, New York: The Free Press.

- Postelnicu, C., Dinu, V. Ve Dabija, D. (2015) Economic Deglobalization: From Hypothesis to Reality”, *Ekonomie, E+M*, XVIII, 2 DOI: 10.15240/tul/001/2015-2-001.
- Reich, S. (1998) “What is Globalization? Four Possible Answers”, *Working Paper* 261, Kellogg Institute, December.
- Roemer, T. (2015) “Why It's Time to Bring Manufacturing Back Home to the U.S.”, *Forbes*, 2 Şubat, <http://www.forbes.com/sites/forbesleadershipforum/2015/02/02/why-its-time-to-bring-manufacturing-back-home-to-the-u-s/#4fc8cfe70260>, erişim (26, 11, 2016).
- Rothfeder, J. (2015) “The Great Unraveling of Globalization”, *The Washington Post*, April 24, (https://www.washingtonpost.com/business/reconsidering-the-value-of-globalization/2015/04/24/7b5425c2-e82e-11e4-aae1-d642717d8afa_story.html) (Erişim 11, 11, 2016).
- Scholte, J. A. (2002) “What Is Globalization? The Definitional Issue – Again”, *Warwick University, CSGR Working Paper*, No. 109/02, December.
- Scheppe, J. Walters, M. A. (Ed.) (2016) *The Globalization of Hate Internationalising Hate Crime?*, New York: Oxford.
- Shangquan, G. (2000) “Economic Globalization: Trends, Risks and Risk Prevention”, *CDP Background Papers*, No 1, United Nations Development Policy and Analysis Division, Department of Economic and Social Affairs, http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2000_1.pdf
- Smith, A. D. (1998) *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*, Londra, Routledge.
- Steger, M. B. (2005) “Ideologies of Globalization”, *Journal of Political Ideologies*, February, 10(1), 11–30
- Steger, M. B. (2013) *Globalization: A Very Short Introduction*, Oxfors, 3. Baskı, Oxford University Press.
- Şener, B. (2014) “Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet ve Egemenlik Olguları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XVIII, Haziran, s. 51-77.
- Tomja, A. (2014) Polarity and International System Consequences”, *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Vol I, No.1.
- Tor, S. S. ve Esengün, K. (2011) “Örgütlerde İş Tatminini Etkileyen Demografik Faktörler ve Verimlilik: Karaman Gıda Sektöründe Bir Uygulama, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), s. 53-63.
- Tovey, A. (2014) “Why are UK Firms Bringing Manufacturing Back Home?”, *The Telegraph*, 3 Mart, <http://www.telegraph.co.uk/finance/jobs/10671738/Why-are-UK-firms-bringing-manufacturing-back-home.html> (erişim, 26 Aralık 2016).

UNCTAD (2015) *World Investment Report*, New York, BM.

UNCTAD (2016) *World Investment Report*, UN, New York.

Williamson, Jeffrey (2002) "Winners and Losers Over Two Centuries of Globalization", Cambridge, MA: *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 9161.